

СОЦИОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCE

Меңдибаев Н.

**КЫРГЫЗСТАН АЙЫЛДАРЫНЫН ИЧКИ ЖЕР КТОРУШТУРУУ
 КӨРҮНҮШТӨРҮНҮН АЙРЫМ ӨНҮТТӨРҮ**

Мендибаев Н.

**НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ
 КЫРГЫЗСТАНА**

N. Mendibaev

**SOME ASPECTS OF INLAND MIGRATION OF THE RURAL POPULATION OF
 KYRGYZSTAN**

УДК: 316.323

Бул макалада Кыргызстандын айыл калкынын ички жер которуштуруу көрүнүштөрүнүн айрым өнүттөрүнө анализ жасалып, андагы жер которуштуруунун себептери жана андагы социалдык-экономикалык көрүнүштөрүнүн жер которуштурууга тийгизген айрым таасирлери талданып изилденген.

Негизги сөздөр: *жер которуштуруу, жер которуштуруу процесси, ички жана сырткы жер которуштуруу, аймактык жер которуштуруу, жумуш менен камсыз болуу, жумушсуздук, социалдык абал, эмгек мобилдүүлүгү, жашоо таризи, жашоо деңгээли.*

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты внутренней миграции сельского населения Кыргызстана. В результате проведенного анализа были выявлены причины миграции и влияние социально-экономических процессов на внутреннюю миграцию.

Ключевые слова: *миграция, миграционные процессы, внутренняя и внешняя миграция, региональная миграция, занятость, безработица, социальные проблемы, трудовая мобильность, образ жизни, уровень жизни.*

This article examines some aspects of internal migration of the rural population of Kyrgyzstan. As a result of the analysis, the causes of migration and the impact of socio-economic processes on internal migration were identified.

Key words: *migration, migration processes, internal and external migration, regional migration, employment, unemployment, social problems, labor mobility, way of life, standard of living.*

Ааламдашуу шартында эл аралык жер которуштуруу бардык өлкөлөрдү жана континенттерди, жарандык коомдун бардык социалдык катмарларын кучагына алган ааламдык процесс болуп эсептелет.

Жер которуштуруу процессинде алдыңкы орунду эмгек миграциясы жана жумушчу күчүнүн жер которуштуруусу ээлейт. Ал өлкөнүн эмгектик дараметин пайдалануу жана түзүү көйгөйлөрү менен түздөн-түз байланыштуу жана коомдун социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө чечкиндүү таасирин тийгизет. Экономиканы өзгөртүү мезгилинде жер которуштуруу масштабынын тынымсыз өсүүсү жүрөт жана ал коомдун социалдык-экономикалык жашоосундагы кадимки көрүнүш болуп калат.

Ошону менен бирге, жашыруун (легалсыз) жер которуштуруунун чексиз масштабы өсүп, бул коомдун социалдык катмарга бөлүнүү процессинин тереңдеп бара жаткандыгын чагылдырат. Мигранттардын акча каражаттарынын көпчүлүк бөлүгү аны алгандар тарабынан күнүмдүк керектөөлөргө жумшалат. Ошол эле учурда, которулган акча каражаттарынын көлөмүнүн өсүүсү акырындап аларды колдонууда жаңы мүмкүнчүлүктөрдү жаратат жана кыймылсыз мүлк сатып алуу, адам капиталына сарптоо, жеке бизнесин түзүү жана жергиликтүү инфраструктураны өнүктүрүүгө жумшала баштайт.

Жер которуштуруу өзү менен кошо позитивдүү жана негативдүү натыйжаларга алып келүүсү мүмкүн. БУУнун билдирүүсү боюнча, жер которуштуруунун позитивдүү даремети “эл аралык жана мамлекеттик деңгээлде натыйжалуу жер которуштуруу саясатында” гана ачылуусу мүмкүн [1]. Мурдагы советтик мейкиндиктеги өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй азырынча жер которуштуруу саясатынын натыйжалуулугу азырынча ырастала элек.

Кыргыз илимпоздорунун баасы боюнча “бир улуттуу калктын агылып кетүүсүнүн натыйжасында жүрүп жаткан анын этникалык, генетикалык түзүлүшүндөгү өзгөрүү титулдук калктын этникалык, аймактык, уруулар аралык карама-каршылыгына алып келүүдө” [2]. Бул болсо калк арасында, ошондой эле айыл жерлеринде да этникалар аралык толеранттуулуктун потенциалын бир топ төмөндөтөт. Илимпоздор “жер которуштуруу процесси этникалык жалпылыктардын жумуш менен камсыз болуусунда, жашоо-тиричилик жана өз-ара мамилелерине байланыштуу чөйрөсүндө өз ара атаандаша баштоосу менен улуттар аралык мамилелердин өнүгүүсүндө терс тенденцияны” жаратат деп белгилешет [3].

Республикалык ички жер которуштуруу процесси кызматкерлердин орун которуштуруп барган жеринде жумуш менен камсыз болуусуна, айыл жериндеги жерлердин өздөштүрүлбөй калуусуна, калктын жыныстык, жаштык түзүлүштөрүнүн бузулуусуна байланыштуу көйгөйлөрдү жаратууга

жөндөмдүү. Булардан сырткары аймактагы чырчатактар өсүп, социалдык коркунучтун (коомдун криминализациясы, түзүлүштөрдүн паракорлугу ж.б.) өсүүсү байкалат.

Көптөгөн мигранттар чет жерде бир топ кыйынчылыктарга дуушар болуп, издегендерин таба алышкан жок. Бул жөнүндө профессор К.Исаев “Бүгүнкү айыл жаштары үлүшкө тийген жерлерди иштетип, күн көргөндүн ордуна “эмгек мигранты” болуп, Россияга, Казахстанга, Араб өлкөлөрүнө тентип жүргөндөр көбөйүүдө. Алар негизинен Алайдын, Баткендин, Кара-Кулжанын, Чаткалдын, Джалал-Абаддын ж.б. аймактардын кыргыздары. Барган жеринен алар жыргап деле кеткен жок. Эч кандай социалдык коргоо же жардам ала албайт, көпчүлүгү эч нерсеге укуксуз, каттоосу жок, кара жумушта, көчө шыпырып, курулуш иштеринде, ар кайсы майда жумуштарда иштешет” – деп туура белгилеген [4].

Жер которуштуруунун ишке ашуусу менен адамдардын келечектеги ар түрдүү социалдык - экономикалык максаттары көздөлөт: Социалдык планда алганда орун которуштуруу жашаган жери алмашса өзүнө пайда алуу, билим алуу, кесиптик даярдык деңгээлин жогорулатуу, турак жайын оңдоо, кирешесин көбөйтүү жана башка ушул сыяктуу мүмкүнчүлүктөргө эсептелген. Бирок, айрым аймактардагы ашыкча жумушчу күчүн, жумушчу күч талап кылынган райондорго жайгаштырууга мүмкүндүк берген жер которуштуруу эффективдүү болуп саналат жана бул жумушчу күчүн рационалдуу пайдаланууга, экономикадагы структуралык жылыштарга, эмгек өндүрүмдүүлүгүнүн жогорулашына өбөлгө болот. Ички жер которуштуруунун социалдык экономикалык факторлору менен катар жаңы эгемендүү мамлекеттин түзүлүшү, ошондой эле этнодемографиялык, экологиялык факторлордон улам келип чыккан саясий факторлор көрүнүктүү орунду ээлейт [5].

Калктын ички республикалык жер которуштуруусу көпчүлүк себептерге байланыштуу; анын ичинде ишканалардын кыскарышы же жоюлушуна, кирешенин азайышына, калктын жакырланышына, жумуш издөөгө жана башка ушул сыяктууларга байланыштуу болот. Рыноктук экономиканын ийгиликтүү өнүгүүсүнүн шарттары болуп өндүрүш факторлорунун мобилдүүлүгү, биринчи кезекте жумушчу күчүнүн мобилдүүлүгү эсептелет. Кыргыз Республикасында эмгек рыногунун калыптанышы жана өнүгүшү ошондой эле калктын республиканын ичиндеги орун алмашуу процессинин калыптанып өнүгүшү социалдык экономикалык шарттардын комплексине, тактап айтканда, жумушчу күчүнө болгон талаптын бар же жок экендигине, аймактагы экономикалык өнүгүүнүн темпине, демографиялык процесстердин өнүгүшүнө, эмгек өндүрүмдүүлүгүнө, калктын иш менен камсыз болуу деңгээлине жана башка ушул сыяктуу көптөгөн себептерге байланыштуу. Ички республикалык эмгек боюнча жер которуштуруусу белгилүү бир аймактагы жумушчу

күчүнүн жана жумуш орундарынын балансын жөнгө салуучу башкача айтканда жумуш менен камсыздалышынын жана калктын кирешесинин өсүшүнүн механизми болуп саналат.

Бүгүнкү күндө ички жер которуштуруу масштабынын кеңейишине Кыргызстандын социалдык-экономикалык өнүгүүсүндөгү деструктивдүү процесстердин жүрүшү, ошондой эле капиталдын агымына жана жумушчу күчүнүн орун алмашуусуна түрткү берген рыноктук мамилелердин, жеке ишкердүүлүктүн, коммерциянын, кыймылсыз мүлк рыногунун калыптанышынан келип чыккан өз ара байланышкан факторлор комплекси да таасир этти. Ички орун которуштуруу процесстери карама каршылыктуу, туруктуу эмес жана көбүнесе рыноктук кайра өзгөрүүлөрдүн динамикасы, иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндөгү абалы, мигранттардын эмгекке жайгашуу мүмкүнчүлүктөрү, калктын жашоо деңгээлинин аймактык айырмачылыктары сыяктуу көрүнүштөрү менен да байланыштуу.

Сонку жылдардагы айыл чарбасындагы дисбаланстык көрүнүштөрдөн улам мал чарба продукциясын өндүрүүнүн кыскарышы жана айыл чарба чийки затын кайра иштетүүнүн деңгээлинин төмөндүгүнө байланыштуу активдүү, эмгекке жарамдуу калктын көпчүлүк бөлүгү жумушсуздуктан республиканын аймагынан башка жактарга кетүүдө. Республиканын эмгек рыногунда абал бир кыйла начар, анткени толук жана айрым жумушсуздук көрүнүштөр кыйла чоң өлчөмгө жетти. Көпчүлүк ишканаларда эмгек акы төмөн, иштөөнүн шарты начар, айрыкча мындай көрүнүш жеке секторго мүнөздүү. Эсептөөлөргө ылайык кийинки мезгилде Кыргызстанда 1990-жылдарга чейин төрөлгөн балдардын эмгекке жарамдуу куракка киргендигине байланыштуу эмгек ресурстарынын саны өскөн.

Рыноктук мамилелердин шарттарына ылайык жумушчу күчүнө болгон талап, сунуш, баа дайыма өзгөрүп турат. Ушуга байланыштуу утурумдук жана келечектеги өндүрүштүн талаптарын канааттандырууга багытталган жумушчу күчүнүн сандык жана сапаттык потенциалынын кыймылын жана өндүрүшүн эффективдүү жөнгө салууга жөндөмдүү уюштуруу механизмин иштеп чыгуу зарыл.

Кыргызстанда калктын мамлекеттин ичинде орун алмашуусу экономикалык шарттарга байланышкан, тактап айтканда, эмгектенүү ордун издөөгө жана киреше таап алууга багытталган. Республикада калктын жер которушуна дуушар болуусунун башкы себеби болуп биринчи кезекте жумушчу орундардын жетишпестиги, жумушсуздуктун жогорку деңгээли, кризистик абал, узак мөөнөттүү экономикалык депрессия, өлкөнүн калкынын көпчүлүгүнүн жашоо деңгээлинин төмөндүгү, жаштар үчүн жашоо келечегинин жоктугу, эмгекке жарамдуу курактагылардын жайгашышы жана башка ушул сыяктуулар эсептелет. Айрым авторлор калктын жумуш менен камсыздалышы рыноктук кайра өзгөрүүлөрдө аргасыз чара деп эсептешет жана бул экономиканын структуралык кайра курулушуна,

ээлик кылууга жана мамлекеттен ажыратууга, рента-белдүү эмес ишканалардын жабылуусунан улам өндүрүш көлөмүнүн кыскарышына жана башка ушул сыяктууларга байланышкан.

Азыркы шарттарда, экономиканы реформалоо шартында калктын өлкөнүн ичиндеги орун которуулары мүнөздүү жана ал белгилүү өлчөмдө рыноктук кайра өзгөрүүлөрдүн жүрүшүнө байланыштуу болот. Мындай көрүнүш орун алмашкан калктын эмгекке жайгашуу мүмкүнчүлүгүнө жана жарандардын жашоо шартынын аймактык айырмачылыктарына, жумуш менен камсыз кылуу чөйрөсүнүн абалына жараша болот.

Калктын жер которуштуруу агымынын эн жогорку деңгээли бийик тоолуу аймактарда байкалат. Аймактардан элдин жер которуштуруп кетүүсүнүн негизги себептери жумушсуздук, калктын эмгек акыларынын төмөндүгү, социалдык тейлөөнүн жетишсиздиги болуп эсептелет. Ички аймактар аралык жер которуштургандар чоң шаарларга барып отурукташып жатышат. Калктын уюшулбаган түрдөгү ички аймактык жер которуштуруусу аймактын экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнө зор таасир берип жатат жана айылдагы адистердин маасалык түрдө жер которуштуруп кетип калуулары жергиликтүү эмгек рыногунун тең салмактуулугун бузуп, инфраструктура объектилеринин ансыз да социалдык жетишсиздик мезгилинде ээнбаштык менен жерлерди ээлеп алуу жана өз алдынча курулуштарды куруп алууга түрткү болуп жатат. Кыргызстандын калкынын стихиялуу түрдө айыл жерлеринен шаарларга жер которулуштуруулары балдардын төрөлүүсүнүн санын да бир топ кыскаруусун жаратып, республиканын калкынын табигый көбөйүүсүнө зор таасирин тийгизет. Калктын аймактар аралык, ички аймактар аралык жер которуштуруулары экономикалык фактордун натыйжасы менен, тактап айтканда жумушка орношууда бош жумушчу орундарынын жоктугу, эмгектин натыйжасыздыгы, кирешелердин жетишсиз деңгээли менен белгиленет. Ошондуктан калктын республикалык жер которуштуруу көйгөйүн жумуш орундары жана жумушчу күчтөрүнүн типтери жана аймактар боюнча сандык өз ара катыштарынын тең салмактуулугу аркылуу карап чыгуу зарыл.

Кыргыз республикасынын ички жер которуштуруусунун негизги мүнөздөмөсүндө: чоң шаарларга жана областтык борборлорго үзгүлтүксүз жер которуштуруу агымы жүрүп жаткандыгы; айылдагы жашоо деңгээл шаардагы жашоо деңгелинен артта калуусу; айылды өнүктүрүү программаларынын аткарылбай калуусу жана айыл чарбасынын бардык тармактарынын артта калган абалы менен байкалат [6].

Мал чарба боюнча азык-түлүктөрүн өндүрүүнүн кыскаруусу жана айыл чарба сырьелорун кайра иштетүү төмөн болуп жаткандыгынын натыйжасында айыл жерлеринде жумушка жарамдуу калктын жумушсуздугунун көбөйүүсү эмгекке жарамдуу активдүү айыл калкынын көпчүлүк

бөлүгүнүн шаарларга жана республикадан сырткары жактарга иш издеп жер которуштуруусуна алып келүүдө. Республиканын эмгек рыногунда жагымсыз жагдай жаралып, толук же жарым жартылай жумушсуздук бир кыйла жогору болуп, жеке секторлордогу эмгек шарттары начарлап кетти. Айлык акылардын төмөн болуп жаткандыгы көпчүлүктү кошумча жумуш же жаны чөйрөлөрдү издөөгө, же өзүнө ылайыктуу жер издөөгө түрткү болуп жатат.

Биздин изилдөөлөрүбүз көрсөткөндөй, Кыргыз Республикасынын калкынын ички жер которуштуруусуна акыркы жылдарда төмөнкүдөй жигердүү багыт мүнөздүү²:

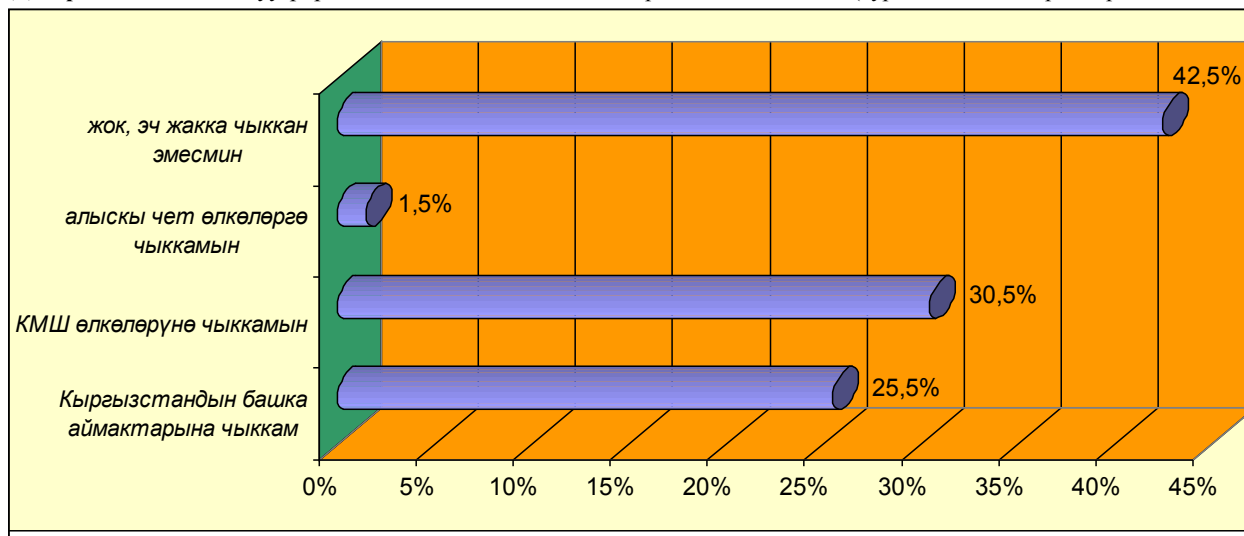
- калктын айылдан шаарга жер которуштуруусу;
- аймактык шаарлардан борборго жана башка ири шаарларга (Бишкек, Ош, Жалал-Абад шаарларына) жер которуштуруусу;

- калктын экономикасы алсыз ыңгайсыз аймактардан бир топ өнүккөн жагымдуу аймактарга жер которуштуруусу мүнөздүү экендиги тууралуу жана башка илимпоздордун изилдөөлөрүнүн натыйжалары да далилдеп көрсөтөт [6].

Биз жүргүзгөн изилдөөлөрдүн натыйжасы боюнча сурамжылоо жүргүзүлгөн айылдыктардын жарымынан көбү акча иштеп табуу үчүн 25,5% Кыргызстандын башка райондоруна жана 30,5 % КМШ өлкөлөрүнө, ошондой эле 1,5% Ыраакы Чыгышка чыгып кетишкен. Ал эми 42,5% болсо акча табуу үчүн эч качан башка аймактарга жана өлкөлөргө чыкпагандыгын белгилешкен. *(№1 диаграмманы караңыз)*

² Республиканын айыл жашоочуларынын арасында автор тарабынан 2012-2013 жылдар аралыгында 1200 респондентти камтыган социологиялык сурамжылоо жүргүзүлгөн. Сурамжылоого Республиканын 7 областынан тандоодогу 16 районду камтыган респонденттер катышкан. Жынысы боюнча: эркектер 574 адамды, аялдар 626 адамды түзгөн. Тандоонун жаңылыштыгы 5%.

Диаграмма 1. Акча табуу үчүн өз аймагыңыздын чегинен сыртка чыккансызбы? (сурамжылангандарга карата % менен)

Изилдөөнүн натыйжасы көрсөткөндөй өзү жашап жаткан жерден сыртка акча табуу үчүн чыгып кетип жаткан айылдык жер которуучулардын үлүшү тиешелүү деңгээлде жогору, бул болсо айыл жергесинде эмгек рыногунун келечеги жок экендиги тууралуу кабар берет. Респонденттердин арасында башка аймактарга жана сырт жактарга жер которуп кеткендердин үлүшү жогору жана жер которуштуруу көбүрөөк бир топ жаш айылдыктарды камтып алганы мыйзам ченемдүү көрүнүш. Орун которуучулардын республиканын жумушка орношуу мүмкүнчүлүгү бар аймактар тарапка көчүп барышы да мыйзам ченемдүү көрүнүш. Негизги агым жогорку жана орто билими бар адистерге туура келет. Алардын негизги максаты – жумушка орношуу мүмкүнчүлүгү. Калк көчүп кетип жаткан бардык райондордо аймактын өнүгүүсүнө залакасын тийгизип, калктын интеллектуалдык деңгээли төмөндөп жатат. Калктын орун которуштуруусу негизинен жаштардын эсебинен жүрүп жатат жана айылдагы калктын негизги бөлүгү жашы улгайгандар болгондуктан, калктын кайрадан жаңылануусуна, таасирин тийгизип жатат. Сапаттуу эмгек ресурстарын калыбына келтирүү үчүн көп убакыт жана көп эмгек талап кылынат. Ал үчүн аймакта кайра иштеп чыгаруу өндүрүшүн өнүктүрүп, жаны жумушчу орундарын түзүп, адамдардын кайра көчүп келүүсүнө зарыл болгон шарттарды түзүү зарыл болуп саналат.

Калктын белгилүү бир бөлүгү үй-бүлөлүк шарттарга байланыштуу жер которуштурууда. Мунун негизги себеби калктын жашоо деңгээлинин төмөндөп кетүүсү, келечектеги жашоонун белгисиздиги, калкты социалдык жактан коргоонун төмөн деңгээли болууда.

Түзүлүп жаткан социалдык-экономикалык абал – жумушсуздук, турак-жайдын жоктугу, жашоо деңгээлинин төмөндөп жаткандыгы калкты республиканын башка аймактарына көчүп барууга мажбурлап жатат. Туугандык байланыштар республиканын калкын өлкөнүн бир аймагынан экинчи бир аймакка

көчүп өтүүгө мүмкүнчүлүк жаратууда. Өндүрүштөрдүн токтоп калуусу жана көптөгөн өнөр жай ишканаларынын жабылып калуусу адистердин жана тажрыйбалуу адистердин орун которуштуруусун жаратып, бул болсо шаар тибиндеги айылдардагы жана кичи шаарлардагы калктын санынын кыскарып кетүүсүнө алып келүүдө. Көптөгөн мурдагы мамлекеттик ишканалардын, мамлекеттик мекемелердин кызматкерлери, өндүрүштүк ишканалардын инженердик-техникалык персоналды майда-барат соода менен жана соода-сатык иштери (коммерция) менен алектенүүгө мажбур болушту. Тажрыйбалуу адистердин жана жумушчулардын жер которуштуруусу аймактын перспективалык экономикалык өнүгүүсүнө да таасирин тийгизет. Келечекте керектүү адистерди даярдоо үчүн көптөгөн каражат жана убакыт талап кылынат. Криминалдашуу, проституция жана башка ушул сыяктуу жагымсыз социалдык процесстер өсүп жатат.

Республиканын ички жер которуштуруу менен байланышкан жалпы көйгөйлөрүнүн арасынан баарынан мурда жалпы жумушсуздук көйгөйүн бөлүп алууга болот. Мигранттардын шаарларга жер которуштуруп баруусу эмгек рыногундагы абалды да курчутуп жатат. Айыл аймактарынан шаарларга жер которуштуруп келип жаткандар негизинен 25тен 40 жашка чейинки экономикалык жактан активдүү болгон калктын катмарын түзүп жаткандыктан шаардагы жумушсуздардын катарынын көбөйүп кетүүсүнө түркү болуп жатат. Мындай абал айыл калкынын эмгекке жөндөмдүүлүгүнө жана айылдын өнүгүү келечегине терс таасирин тийгизип жатат.

Айыл жерлеринен шаарларды көздөй жер которуштуруу өлкөнүн улуттук коопсуздугуна да өз таасирин тийгизип жатат. Алыскы бийик тоолуу аймактардагы жашоочулар мал чарбалыгы менен жана дыйканчылык менен алектенип ошол аймактын булун-бурчтарына чейин барып өз турмуш-тиричиликтерин өткөргөндүктөн аларды табигый чек

арачылар деп коюшчу. Бүгүнкү күндө Кыргызстандын алыскы чек ара аймактарында жайгашкан айыл жашоочуларынын көптөгөн үй-бүлөлөрү чек ара аймактарын бош калтырып көчүп кетүүлөрүнөн улам, калкы жыш жайгашкан коңшу мамлекеттердин жарандары мал-жандыктарын багып жана жерлерди иштетүү максатында ал бош калган жерлерге келип отурукташып алуу көйгөйлөрү жаралып жатат. Ошентип Кыргыз Республикасы үчүн ички жер которуштуруу көйгөйлөрү олуттуу геосаясий мааниге да ээ болуп жатат.

Бүгүнкү күндө айылдыктар жумуш менен камсыз болуунун жаңы формаларын жана режимдерин көбүрөөк иш жүзүнө ашырып бара жатышат. Демек жер которуштуруу—бул азырынча өнүгүү эмес, көбүрөөк жан багуунун стратегиясы болуп эсептеле тургандыгын белгилеп кетүүбүз абзел.

Адабияттар:

1. Лагуткин О.Ю. Россия в пространстве международной миграции: Каспийский регион. // Каспийский регион: политика, экономика, культура. - 2011. - №2(27) - с. 103
2. Эргешбаев У.Ж. Миграционные процессы в Кыргызстане и их социально-экономические последствия: дис...д-ра экон. наук: - Москва, 2009. – с. 49
3. Дмитриев А.В. Конфликтогенность миграции: глобальный аспект // Социологические исследования. - 2004. - №10. - с. 43-50.
4. Исаев К. Кыргыз таануу маселелери. // Илимий публицистикалык макалалар жыйнагы. – Б., 2013. – 122 б.
5. Зайончковская Ж.А. Миграционные процессы в государствах постсоветского пространства// Управление миграционными процессами: учебное пособие. ГУУ.- М., 2003. с49.
6. Мендибаев Н. Айыл социеталдык бүтүндүк катары өзгөрүлмөлүү коомдо. Монография. Б. 2014. -179 б.

Рецензент: д.социол.н., профессор Исаев К.